

ISKOLA ÜGY A KÖZÉPKORI PEST-BUDÁN

Furcsa, de való: néhány jelesebb vidéki városunk iskolatörténeti múltját sokkal jobban ismerjük, mint Budapestét, a legnagyobb magyar iskolavárosét. Bár hazai oktatásügyünk kezdetei nem itt találhatók, mégis korán, már a XIII. században szervezett iskolai élet folyt Pest-Budán.

Tudjuk, hogy Pest ekkoriban a mai Belvárost jelentette, Buda pedig a Várhegyet, körülötte a Gellérthégytől a Császár-fürdőig terjedő, sűrűn lakott Duna-parti területe több külváros helyezkedett el.

„Ezen időben kezdte Szent Margit tanólni a b c -ét, Ave Mariat és kevés időnek utánna igen jól kezdte tanólni és énekelni az egyéb kisded leányokkal” — olvassuk a *Margit-legendában*, úgy, ahogyan azt RÁSKAI LEA hártýára vetette 1510-ben a margitszigeti apácaklastrom írószobájában, az 1300 körül már meglevő magyar szöveget másolva. Szent Margit ábécé-tanulása 4—5 éves korában, 1246 táján kezdődött, még Veszprémben, de a Nyulak-szigetén is ugyanígy folyt a „kisded leányok” tanítása. Tíz éves korában került ide a szentéletű királyleány.

Ismerjük a szenttéavatási jegyzőkönyvből egykori kis társnőit is, köztük a későbbi Soror Őrsébetet, akivel „egy könyvben tanólnak, olvasnak vala”, a leendő Judit nővért, akivel úgy játszottak annak idején, hogy „egymástul imádságot tanólnak vala és megkérdik egy-mástul, mellyik mit olvas”, azaz a „kivülről” megtanult szövegeket keresgélték ki az írott könyvből. A tanítást Soror Katerina vezette, ő volt a magistra, aki növendékeit „deákul tanejtá”.¹

Latinul tanultak tehát a XIII. század közepe táján a szigeti klastromban a főúri kislányok, hogy olvasni tudják a szertartások, a zsolozsmák szövegét, a jámbor olvasmányokat. Sok jel mutat arra, hogy ebben a kolostorban ekkor már magyar nyelvű könyveket is forgattak az olvasni tudó apácák.

A fiúk iskolájáról még korábbi időből van adatunk. Tudjuk, hogy Pest már a tatárjárás előtti évtizedekben jómódú, tekintélyes várossá fejlődött. Ezt jelezte többek között az is, hogy a mai belvárosi templom helyén állott román stílusú szentegyházban tartotta eljegyzését fényes ünnepség keretében 1211-ben II. Endre leánya, Erzsébet a thüringiai Lajos herceggel. 1238-ban — egy oklevélből tudjuk — „magister H. scolasticus de Pest” volt a pesti plébániai iskola vezetője. Tekintélyes férfiú lehetett, mert nagy elismeréssel említik fáradozásait az ausztriai Heiligenkreutz apátsága és egy pesti polgár közötti peres ügyben.²

Ebben az időben az egyházi rendelkezések előírták, hogy a plébániatemplo-

¹ Legendák könyve. A szöveget gondozta, jegyzetekkel ellátta és bevezette KARDOS TIBOR. Budapest. é.n. 35., 135., 141., 144.

² WENZEL GUSZTÁV: Árpád-kori új okmánytár. III. Pest, 1861. 123—124.

mok vezetői gyűjtsék össze az arra alkalmas környékbeli gyermekeket és ifjakat, tanítsák őket olvasni és énekelni, hogy megfelelő szakértelemmel közreműködhessenek a templomi szertartásokban. (A „schola” kifejezés azonban tanulmányozott korszakunk általános szóhasználatában, okleveles gyakorlatában nem énekegyüttest jelentett, hanem egy erre kijelölt személy vezetésével foglalkoztatott tanulócsoporthoz, illetőleg az épületet, ahol ezt a tanulócsoporthoz tanították.) Kisebb helyeken a plébános oktatta a gyermekeket, a jobbmódú egyházközségek viszont már külön tanítót fogadtak. Eleinte ez is papi ember volt, később egyre több közöttük a világi személy.

E XIII—XIV. századi városi plébániai iskolákat a polgári neveléstörténetírás nem sokra becsülte. Ezzel szemben hangsúlyoznunk kell jelentőségüket, mert szervezett lehetőséget nyújtottak az olvasástudás megszerzésére, mindenemű műveltség ez alapvető feltételének elsajátítására a nem nemesi származású néprétegek részére. Számukra a felemelkedés, egyházi vagy világi pályán való érvényesülés e nélkül nem volt lehetséges. Az olvasástudás bizonyos mértékben való szélesebb körűvé válása e XIII—XIV. századi plébániai iskoláknak köszönhető.

Egészen bizonyos — bár okleveles említés ekkor még nincs róla —, hogy a XIII. század utolsó negyedében, az 1270-es évektől kezdve már fent a budai Várhegyen is volt két iskola. Itt ugyanis ekkorra két tekintélyes plébánia alakult ki igen rövid idő alatt: a német anyanyelvű lakosoké volt a *Boldogasszony-templom* (a mai Mátyás-templom), a magyaroké pedig a *Mária Magdolna-plébánia* (ma már csak tornya magasodik a Vérmező fölé).

A Boldogasszony-templom iskolájának helyét egészen pontosan tudjuk: egy 1398-i oklevél említi, hogy Petrus Wulfingus gazdag budai polgár sarokháza Petrus Rockensprot háza és az iskola épülete között volt.³ Ez a házcsoport a mai Szentháromság téren, a Műszaki Egyetem kollégiuma előtti telekrészen állt, akkor ugyanis jóval beépítettebb, tehát kisebb volt ez a tér. Wulfingus sarokháza a templom kapujára nézett, s mellette, a templom felé volt az iskola. — A Mária Magdolna-templom nagy plébániaháza a Mohács előtti évszázadokban a templommal szemben, a Kapisztrán tér és Uri utca sarka, valamint a bástyasétány közötti telken állt, nyilván itt volt az iskolája is. — A pesti plébánia is a templom közelében volt, kertje a Dunáig ért.⁴

Több adat jelzi, hogy ez a három pest-budai „iskola” a XV. századra magas szintű iskolává fejlődött. Tanulóik száma meggyarapodott, emellett az oktatás is differenciálódott. Latin nyelvű szövegek olvasása és írása, elemi számolási-mérési ismeretek után a latin nyelvtan alapos megtanulása, latin nyelvű művek tanulmányozása, valamint az éneklés alkotta itt a legfőbb tananyagot. Voltak növendékek, akik az elemi ismereteket elsajátítva valamelyik céhben a mesterség megtanulásával folytatták tanulmányaikat, mások — akik jogászok, orvosok vagy tudósabb papok akartak lenni — 8—10 évi itteni tanulás után egyetemre vagy más magasabb iskolába mehettek. De a plébániai iskolázás éveit alatt „szakmai előképzés” is folyt: az egyszerűbb, szerényebb papi állásokra készülők már itt megtanulhatták a szükséges ismereteket és gyakorlati tudnivalókat; szokásos volt az is, hogy az iskola vezetője kereskedelmi számtant, könyvvitelt vagy a jogi írásbeliség tudnivalóit tanította meg az arra jelentkező

³ „... domum suam acialem, in predicto castro, in vicinitate domus quondam Petri Rockensprot et in continguitate scole ecclesie Beate Virginis supradicte habitam...” Országos Levéltár, Máriássy család levéltárának idegen része, 343. sz.

⁴ PATÁKI VIDOR: A budai vár középkori helyrajza. Budapest Régiségei. XV. 1950. 253.— NÉMETHY LAJOS: A pesti főtemplom története. Budapest, 1890. 70.

(és a külön oktatást megfelelőképpen honoráló) tanítványoknak, akik a hivatalnoki, kereskedői vagy köztisztviselői pályákra igyekeztek.

Ez az iskolatípus lényegesen különbözött a korábbitól: már „polgári” jellegű, az új, feltörekvő városi rétegek igényeinek megfelelően egy újszerű városi-polgári kultúra kialakításának fontos tényezője.

Ilyen intézmény lehetett már a Boldogasszony-iskola, amikor 1435-ben *Mihály mester* volt a rektora. Ekkor egy perben, amely a sasadi tized körül folyt, az iskola három növendékével, Márkkal, Bertalannal és Mihállal együtt ő is tanúskodott.⁵ Tehát nemcsak gyermekek, ifjak is látogatták az iskolát.

Egy ugyancsak jogi ügyben szerepeltek nem sokkal később, 1452-ben a másik iskola tanulói: RÁKOSI PÁL és TEMESVÁRI ANDRÁS, „a Mária Magdolna-iskola klerikusai”. Fiatalemberek voltak nyilvánvalóan ők is, akik már felvették a legelső egyházi rendet, s bizonyára a kisebb tanulók oktatásában is segítettek. Tudjuk azt is, hogy 1480-ban SZONDI FÁBIÁN volt az iskola rektora.⁶ Itt tanult a XV. században az a TAMÁS diák, aki később pálos szerzetesként szívesebben tanulmányozta a bibliát, mint egykor a Mária Magdolna-iskolában Alexander De Villa Dei grammatikáját és Petrus Hispanus logikakönyvét, a „Summulae logicales”-t.^{6a}

Pest-Buda középkori iskoláit számba véve meg kell említenünk — kis kitéréssel —, hogy ebben az időben európai hírvő volt a *domonkosrendiek budai kolostorában folyó filozófiai-teológiai oktatás*. A ma is meglévő várbeli Miklóstorony fényes tudományos szümpozicionokra tekinthetett le egykor: itt állott a XV. század hetvenes éveitől kezdve az az „universale gymnasium”, amely Mátyás király mecénási bőkezűségének köszönhetően rövid ideig tartó hirtelen felvirágzását. Nem volt egyetlen, e szakkifejezés korabeli és mai értelmében (bár a Miklós-tornyon levő emléktábla annak nevezi), semmiféle írásos-okleveles bizonyítékunk nincs rá. Inkább arról van szó, hogy Mátyás személyes gesztusa, a domonkos rend iránti szimpátiája, és főként anyagi gondoskodása lehetővé tette, hogy a kor szokása szerint jónevű, ismert tanárokat hívjanak meg előadókul a nyugati országokból, a rendi növendékek oktatására.

Többek között két európai hírvő professzor tanított itt: NICOLAUS de MIRABILIUS és PETRUS NIGER. Ez utóbbi egyik jelentős művét, a „Clipeus Thomistarum”-ot 1481-ben Mátyásnak ajánlotta. Előszavában ő nevezi humanista körülírással „universale gymnasium”-nak a domonkosok kolostorát. Itt „a filozófia, teológia és szentírásmagyarázat összes disciplináit” tanítják — írja —, s e tudományokból „bőven meríthet, aki akar, s amit óhajt”. Majd nagy lelkesedéssel folytatja a mecénás dicséretét: ennek „te vagy egyedüli alkotója, kegyeidben részesíted, tekintélyeddel emeled, fenntartásáról és javadalmazásáról kegyesen gondoskods”. Sőt, e bőkezűség konkrét részleteit is felsorolja a német Petrus Niger: „A tanárok és az oktatást vezető elöljárók felségedtől áradó bőségben kapják esztendőnként az aranyat, s a növendékeknek saját fenntartásukra

⁵ „Magister Michael rector scole predictae ecclesie Beate Marie Virginis, Marcus, Bartholomeus et Michael scolares eiusdem scole” — Esztergomi káptalan magánlevéltára: lad. 45. fasc. 12. nr. 6.

⁶ „... presentibus... Petro presbytero capellano ecclesie Sancte Marie Magdalene predictae. Paulo de Rakus, Andrea de Themeswar clericis scole eiusdem ecclesie” — Uo. lad. 45. fasc. 12. nr. 9. — Szondi Fábriánról: BÉKEFI REMIG: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1910. 500.

^{6a} Tamás: MEZEY LÁSZLÓ: Deákság és Európa. Budapest, 1967. (Kézirat) 422.

élelmet, ruházatot, szállást juttatsz, s bőven ellátod őket mindazzal, ami az embernek éjjel-nappal szükséges.”

Mátyás halála azonban 1490-ben mindennek véget vetett, az anyagi támogatás elapadt, s a budai dominikánus növendékek képzése ezután ugyanolyan keretek között folyt tovább, mint a többi, nagyobb szerzetesi házban.

A mai Várszínház helyén álló középkori *ferences kolostor* teológiaoktatását is egy nagy név fémjelzi ebben az időben: TEMESVÁRI PELBÁRT tanított itt 1483-tól. Ezt a tevékenységét később is csak feltételezett esztergomi tartózkodásai szakították meg, s itt halt meg Budán, 1504-ben.

Kár, hogy Pest és Buda városi számadáskönyvei elvesztek, a felvidéki városokban, ahol megmaradtak, rengeteg apró iskolaügyi adat forrásai ezek: sokat tudhatunk meg belőlük a helybeli tanítók személyéről, számáról, fizetéséről, az iskolaépületről, a berendezésről, a tankönyvekről, a tanulók különféle tevékenységeiről. De sajnálatos az is, hogy nem maradtak ránk Mátyás budavári udvartartásának pénzügyi feljegyzései sem, úgy, ahogyan jól ismerjük a II. Ulászló uralkodásának néhány évében (1494. február 2.—1495. december 25.), II. Lajos idejében (1525. január 12.—július 16.), valamint Zsigmond lengyel herceg (később lengyel király) budai tartózkodása alatt (1500. február 15.—1502. november 28.) kifizetett összegek könyvelését.⁷ Ezekben ugyanis gyakran szerepelnek — s ez volt a szokás a kor főpapi auláiban, a városi tanácsok vezetőinek rezidenciáiban, tehát bizonyára Mátyás palotájában is — a rekordáló diákok.

A rekordálás, ez a nagy hagyományokkal rendelkező és még sokáig élő diákszokás egész Európában dívott ekkor: ünnepeken, jelesebb napokon ének szóval köszöntötték az iskolások magasrangú pártfogóikat, s ezért pénzjutalomban részesültek. A pest-budai diákok középkor végi rekordálása — ahogy a fent említett három pénzügyi könyvből kitetszik — túl a művelődéstörténeti érdekességeken, fényt vet magukra az iskolákra is.

Megtudjuk ugyanis a könyvelők számadásaiból, hogy rekordáltak a budai palotában a pesti iskolások, gyakrabban a Mária Magdolna-templom iskolájából, még többször a Boldogasszony iskolából. Leggyakrabban azonban nem nevükkel jelölték meg a diákok iskoláját, hanem csak így: rekordáltak három iskolából, vagy négy, vagy öt iskolából. Ez is előfordul többször: „rekordáltak hét iskolából.” Ez az iskolák legmagasabb száma 1500-ban, éppen úgy, mint 1526-ban, s ez bizonyos állandóságra utal. Nagyon sokszor ezt olvashatjuk: rekordáltak az összes iskolából — tehát valószínűleg mind a hétből.

Hol lehetett ekkor, a XV—XVI. század fordulóján (illetőleg az azt megelőző időben) hét iskola Pest-Budán?

A fenti három iskolán kívül egyről van okleveles említés a XV. századból. Egy 1450-i oklevélben szerepel SZERÉMI JÁNOS *deák* (Johannes literatus de Sirimio), aki előzőleg a Pest megyei Inárcson volt tanító, de ebben az időben már Budán van, a királyi kápolna iskolájában.⁸ A királyi kápolna énekes szolgálatát ellátó fiúk, valamint az udvari apródok iskolája volt ez.

⁷ Kiadásaik: JOHANN CHRISTIAN ENGEL: Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. I. Halle, 1797. — FRANKÓI VILMOS: II. Lajos király számadási könyve. Magyar Történelmi Tár. II. folyam, X. kötet, 47—236. — DIVÉKY ADORJÁN: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. Budapest, 1914.

⁸ „Johannes Literatus de Sirimio, pridem Scholasticus de Inarch, nunc vero in schola circa capellam regalem Budae constructam habita commorans” — SALAMON FERENC: Budapest története. III. Budapest, 1885. 359.

Tovább keresve az iskolák nyomait, meg kell jegyeznünk, hogy a szerzetesházakban csak a rendi növendékek számára folyt oktatás, ők pedig aligha vehettek részt a rekordálásban. Több kápolna volt a Várhegyen is, Pesten is, de nem valószínű, hogy mellettük — a fenti négyhez hasonló — iskola lett volna, mivel ezek nem voltak berendezkedve ilyen iskolaszerű oktatásra. Ezért bizonyára nem tévedünk, ha a hét iskolából a még hiányzó hármat a Buda környéki „suburbiumok”-ban, külső városrészekben keressük. Ezekben ugyanis mindenütt volt régi alapítású plébánia, ahol az egyházi előírásoknak megfelelően iskolát kellett szervezni; másrészt ezek a települések virágkorukat éppen a Hunyadiak alatt és a XV—XVI. század fordulóján élték. Ezekből a „külső kerületek”-ből könnyen megközelíthették a Várat a diákok.

Kiemelkedett e szuburbiumok közül *Felhévíz*, a mai Lukács- és Császárfürdő környékén. Igen forgalmas hely volt, városi ranggal. A keresztes lovagok fürdője és kórháza mellett épült a plébániatemplom, a mai Mártírok útja 5/b, a budai Híradó Mozi helyén. Iskolájáról már 1276-ból van adatunk,⁹ plébánosa a XVI. század elején a krakkói egyetemen tanult. — Felhéviztől délre feküdt az ugyancsak tekintélyes *Víziváros*, a mai Csalogány utca és Gyorskocsi utca sarkán emelkedett egykor Szent Péterről elnevezett plébániatemploma. — A Várhegy másik végében volt a mai Tabán helyén levő egykori *Kelenföld*, e gazdag és jólmódú iparos-kereskedő városrész Szent Gellértnek szentelt plébániatemploma valahol a mai templom helyén vagy annak közelében állt.

E három település volt ebben az időben a várbeli Buda közvetlen környékén, a várfalak tőszomszédságában. Más nagyobb, ezekkel egybeépült, plébániával rendelkező lakott hely a közelben nem volt. Ezért talán nem járunk messze a valóságtól — bár okleveles adatokkal nem tudtuk mindezt bizonyítani —, hogy a XV—XVI. század fordulóján a következő helyekről jöttek rekordálni a Várba: *a királyi kápolna, a Boldogasszony-, a Mária Magdolna-templom iskolájából, valamint a felhévizi, a vízivárosi, a kelenföldi és a pesti iskolából*. Feltehetően tehát ezen a hét helyen volt a mohácsi vész előtti száz évben iskola az akkori Pest-Budán.

Talán félreérthető Zsigmond herceg számadáskönyvének két, egymás után következő bejegyzése. Azt olvashatjuk a „Pest civitas” címszó alatti utolsó tételekben 1500. november 29-ről, hogy a herceget — „Pestről Budára tartva” — egymás után, tehát nem egyidőben, két iskola rekordálói köszöntötték. „Buda” ekkoriban a Várhegyet jelentette, tehát míg a herceg Pestről Budára ért, át kellett haladnia a mai Tabánon is. E két rekordálásról való híradás tehát nem jelent egyértelműen két pesti iskolát.

A számadáskönyvek „hét” iskolára vonatkozó adatát — véleményünk szerint — tévesen értelmezi BÉKEFI, azt állítva, hogy hét *budai* iskola volt ekkoriban.¹⁰ A hét iskolára vonatkozó említett bejegyzéseknél azonban sehohsem szerepel a „budai” megjelölés. Van viszont olyan bejegyzés, hogy „budai és pesti rekordáló diákoknak” adtak másfél forintot 1495. július 19-én. A pesti diákok tehát egészen biztosan megfordultak a budai Várban, a Dunán való átkelés, úgy látszik, nem jelentett akadályt számukra. (Annál is inkább, mivel nyilvánvalóan érdemes volt a többi főúri háznál is rekordálni.)

Középkor végi pest-budai diákjaink *profán énekestevékenységének* hű tük-rét kapjuk Zsigmond herceg budai számadáskönyveiben. Érdemes ezért kissé

⁹ Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. I. Budapest, 1896. 375.

¹⁰ BÉKEFI REMIG: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. 95., 99.

részletesebben is felidézni néhány bejegyzését, ezek a helybeli iskolák *oktatásának tartalmára* is vetnek némi fényt.

Minden ünnepen ebéd alatt keresték fel a herceget a rekordáló diákok. Énekük legtöbbször egyszólamú volt, jelesebb alkalmakkor ugyanis pontosan feljegyezték, hogyha több szólamú kórusmű hangzott el az ebédnél. Ezt azonban, minden esetben a várkapolna vagy a Boldogasszony-templom hivatásos énekesei adták elő, nem a rekordáló diákok.

Kiviláglik a számadáskönyvekből, hogy a rekordáció nem csupán énekes köszöntés vagy jókívánság volt.¹¹ A mecénás szórakoztatása különféle dalokkal: ez a diákok célja. Az iskolásokkal együtt ugyanis igen sokszínű társaság igyekezett változatos módokon szórakoztatni ebéd közben a főrangú udvart. A diákok éneke mellett megszólalt a fuvola, a trombita, a lant, a hegedű, a dob, mai hangszereink reneszánsz ősei. Volt, amikor az orgonista játszott kis pozitív-orgonáján, máskor pedig virginálon. Egyszer német vándormuzsikus szerepel lantjátékkal, más napokon meg parasztok énekelnek népdalokat, leányok pengetik a húros hangszereiket, olasz balett-együttes táncol, Apollonius, a király színésze mókázik. Több esetben kutyamutatványok is sorra kerülnek lant- vagy fuvolakíséret mellett, sőt rutén parasztok egyszer trombitaszóra medvét is táncoltatnak a herceg előtt. Feltételezhetjük ezért, hogy itt a diákok sem jámbor egyházi énekeket adtak elő, hanem *az alkalomnak megfelelő világi darabokat, latin, magyar, német vagy lengyel dalokat*. Erre vallanak szereposztásos, világi témájú — és nyilván nemzeti nyelvű — énekes játékaik is.

Többször előadtak ugyanis a herceg előtt olyan játékokat, amelyekben lándzsákkal, csatabárdokkal felfegyverzett, katonaruhába öltözött gyermekek szerepeltek. Mások énekkel-táncal kísért harci jeleneteket mutattak be. Egyik napon két egymás után következő rekordáló iskolás csoport adott elő valamiféle játékot, mindkettőben „király” szerepelt. Egy hasonló játékban az udvari bolond is részt vett, itt „caesar” volt a vezérneve. Érdekes az egyik játék szereplőinek felsorolása: álarcosok, egy ló, király, valamint azok, akik az öreg király lovát vezetik. Az előadás „a felső nagyteremben” történt, tehát csak mai népi játékaink „beöltöztetett” paripáira gondolhatunk. A szereplő „király” külsejére utal a lengyel „schiwi” kifejezés is a számadáskönyv szövegében: „szürke, ősz” jelentése a szokásos kóchajzatot, ragasztott szakállt juttatja eszünkbe.

Talán a *magyar múltról, a őrtenelem nazy hőseiről szóló dalok* is felhangzottak a rekordáló diákok ajkán, tanáraik betanításában. Mátyás lakomái közben ez gyakran megtörtént valamilyen formában. GALEOTTO jegyezte fel, hogy a király asztalánál énekesek és lantosok magyarul adták elő a hősök versbe foglalt tetteit.¹²

Fel kell figyelni a rekordálásra vonatkozó bejegyzések egyik lényeges megfogalmazásbeli apróságára. II. Lajos számadáskönyvében ugyanis nem azt olvassuk, hogy „a Boldogasszony-iskola tanulói”, hanem „a Boldogasszony-iskolában tartózkodó diákok” („scolaribus in scola beate Marie virginis commorantibus”). Az Ulászló-kori könyvelők ugyancsak többször így fogalmaztak: „az iskolában lakó diákok” („scholaribus in diversis scholis residentibus”, „in diversis scholis existentibus”, „in scholis stantibus”). A két számadáskönyv

¹¹ L. e témáról következő tanulmányaimat; Középkori kolduló diákjaink. Filológiai Közöny, 1961. 107–117.; Krónikáink diákjai. Uo. 1963. 161–170.

¹² „Sunt enim ibi musici et citharocedi, qui fortium gesta in lingua patria ad mensam in lyra decantant” — Galeottus Martius: De egregie, sapienter, iocosa dictis ac factis regis Mathiae. Éd. LADISLAUS JUHÁSZ. Lipse, 1934. cap. 17. 7–11.

írása közötti időben hozták a Dózsa-felkelést megtorló 1514-i törvényt: ennek 60. paragrafusában külön beszél diákokról, valamint az iskolában lakó diákokról („scholares scholas inhabitantes”).

A pest-budai iskolák némelyikében, főképp a nagyobbakban is ez volt a helyzet: a tanulók egy része az iskolában lakott, elsősorban azok, akik *különleges zenei képzést kaptak* és közreműködtek a templom énekkarában, mint szoprán és alt szólamot éneklő fiúk. (Nők ekkor nem énekelhettek az egyházi kórusokban.) Számátalan az ol yanfeljegyzés, amilyent például 1495. április 27-ről találunk: „a Boldogasszony-templom énekesei, kísérőikkel és a gyermekekkel” több szólamú énekeket énekeltek a király előtt.¹³ Ez volt a kóruséneklés általános rendje ekkor Európában. De ezekre a fiúkra várt a templomok egyéb, hétköznapi énekes szolgálatának ellátása is.

SZATHMÁRY GYÖRGY pécsi püspök például egyik alapítványában így rendelkezett 1508-ban: egy általa alapított kassai kápolnában a misén minden nap tíz, „az iskolában lakó gyermek”-nek („per decem pueros in schola degentes”) kell énekelnie. Az iskola rektorának a dolga, hogy ezt a tíz gyermeket kiválogassa, tanítsa és ügyeljen rájuk. Ezért évente 10 forint jár neki. A kántor 2 forintot kap a gyermekekkel való foglalkozásért, az énekes fiúk jutalma pedig fejenként 1—1 forint.¹⁴ Ez a szolgálat egyébként senkinek sem jelentett külön munkát, mert az iskolások minden nap résztvettek a plébániatemplom énekes miséjén.

1521-ben BENEDEK, a budai Mária Magdolna-templom plébánosa az óbudai káptalan előtt írásba foglalta templomának alapítványait. Észert itt hétfőn, kedden és szombaton van olyan mise, amelyen az énekes fiúknak kell közreműködniük. Mindegyikük egy-egy dénárt kapott alkalmanként, sőt azt is megjegyzi az irat, hogy ezt „a celebrálás napján” kell nekik kifizetni.¹⁵

Az énekes fiúk tehát az iskolában külön csoportot, „tagozatot” alkottak és az iskolában laktak. Jogunk van feltételezni, hogy elsősorban a szegényebb néprétegek gyermekei közül kerültek ki, akik szerzett dénárjaikat könyvbeszerzésre, továbbtanulásukra is fordíthatták.

Egy oklevél — a helység megnevezése nélkül — érdekes esetről számol be, amely egy kissé az iskolában lakó tanulók életét is megvilágítja.¹⁶

Fehérvári Mátyás említi 1482-ben Rómába írt levelében, hogy — mintegy 15 évvel annak előtte — diákkorában az iskolában lakott, és mivel szegény gyermek volt, azért mendikálni járt. (A *mendikálás* is jól ismert középkori diákszokás volt: a szegény diákok csoportjai énekszóval keresték fel a tehetősebb polgárok házait, hogy élelmiszert gyűjtsenek, amelyet azután az iskolába vittek. Ebből egy rész a tanítót, illetőleg a nagyobb tanulók közül kikerülő segédtanítókat illette. Még a királyi kápolna iskolásai is jártak mendikálni.)

Fehérvári Mátyás az egyik nap, amikor a mendikálásból hazatértek, már nagyon éhes volt. Egyik társának, Istvánnak segédtanítója azonban vízért küldte le a Dunához. De ő visszafeleselt: Küldje el a saját tanítványát! Mégis, mivel a segédtanító veréssel fenyegette, rögtön meghozta a vizet. Visszajöve, az említett István csüfolni kezdte, mire Fehérvári Mátyás a mendikálásnál használt edényt, amelyben köleskása volt, társa fejéhez vágta, úgy, hogy annak arcát elborította

¹³ „Succentori de beata Virgine cum suis consodalibus et pueris, qui cecinerunt in mensuris coram Regia Maestate ad commissionem Regis dati sunt 2.” — Engel i.m. 110.

¹⁴ BÉKEFI: A népoktatás... 362—363.

¹⁵ KNAUZ NÁNDOR: A budai káptalan regestái. Magyar Történelmi Társ., XII. kötet, 1863. 152—156.

¹⁶ BÉKEFI: A népoktatás... 96—98.

a vér. A következő éjjel a segédtanító, aki István földije volt Soltról, egyik társával együtt bosszúból véresre verte ágyában Fehérvári Mátyást. A nagy lármára a többi diák is felébredt, de nem tudtak segíteni Mátyásnak, akinek ellenfelei úgy ellátták a baját, hogy két hétig nem tudott felkelni. Nemsokára mindkét tanuló meggyógyult, s kibékültek egymással. István azonban ekkor már befejezte tanulmányait és hazatért Soltra szőlősgazdának vagy borkereskedőnek, Fehérvári Mátyás pedig még tovább tanult itt, majd Fehérvárra ment, hogy pap legyen. Az eset megtörténtekor 14 évesek voltak mindketten.

Kár, hogy a szövegből pontosan nem derül ki, hogy melyik iskolában zajlott le az eset. De éppen iskolatörténeti jellemzőiből lehet kikövetkeztetni elég nagy valószínűséggel. Dunamenti, jelentős város iskolájáról van itt szó ahol sok a bentlakó tanuló, ezek magyarok, több segédtanító is van; 14 éven aluliak és felettiak, papnak és világi pályákra készülők egyaránt vannak itt. Esztergom vagy Óbuda káptalani iskolája nem jöhet számításba, mert akkor tanulónknak nem kellett volna elmennie Fehérvárra, hogy megkaphassa a kisebb, majd a nagyobb rendeket. Solttól egyébként eléggé nagy távolságra van Esztergom, közelebb is talált volna magának iskolát a solti fiú. De a budai Várhegyen levő iskolákra sem gondolhatunk: messze van onnan a Duna partja, nem lehet csak úgy leszaladni, rövid idő alatt megfordulni. Budán emellett igen jó volt a vízszolgáltatás, minden teleknek volt saját kútja. *Pesten* viszont egészen közel voltak a Dunához, a plébániatemplomban nagy énekkar működött (Te Deum Mátyás megválasztásakor!), tehát jelentős számú bentlakó énekes fiúra volt szükség. Valamiféle kapcsolat is lehetett Fehérvárral, mert például a később említett JAKABFI JÁNOS pesti plébános fehérvári kanonok is volt. Valószínű tehát, hogy a pesti iskola bentlakóival történt ez — a korabeli iskolások hétköznapijába bepillantást engedő — eset, az 1460-as évek vége felé.

A pesti iskolás gyermekek egyébként a THURÓCZY-krónika lapjain is halhatnak megukról. Ők azok, akik 1458 hideg januári napjaiban — bizonyára tanáraik által betanított dallal — Pest utcáit járva énekszóval korteskedtek Mátyás királlyá választása mellett. A kor sokféle énekes diákszokása között egyáltalán nem volt valami különlegesség az utcán énekszóval vonuló diákcsoport ebben az időben. Lehetséges, hogy a SZÉKELY ISTVÁN krónikájában száz év múlva közölt szöveggel szólt a daluk: „*Mátyást mostan választotta mind ez ország királyságra . . .*”

A bentlakó énekes fiúk mellett természetesen a pest-budai iskolákban is a tanulók nagyobb része — akárcsak másutt — a helybeli lakosok gyermekeiből került ki, akik otthonról jártak be az iskolába.

Az éneklés tehát fontos „gyakorlati foglalkozás” volt a középkori Pest-Buda iskoláiban, s e „tantárgy” természetéből fakad, hogy igen sok írásos-okleveles adat örökítette meg. Jóval kevesebbet tudunk a helyi iskolák többi, hasonlóképpen fontos tantárgyáról.

A tulajdonképpeni iskolai oktatás törzsanyagát ebben a korban (és még sokáig) a latin nyelvi tanulmányok alkották. Tulajdonképpen ez volt ebben az időben az összes mai tantárgy foglalata, ebből ágaztak szét az egyes iskolai ismeretkörök. Tudása lényeges és fontos volt, de nemcsak a papi pályára készülőknek. Helyi oktatásának különféle szintjeiről több adat és írásos emlék tájékoztat.

A kor szokása szerint az írás-olvasás megtanulásán túl levő tanulónak minden napra néhány latin szót kellett megtanulniuk a tanító latin—magyar, vagy

latin—német szójegyzékéből. Ebben tematikus szócsoportok voltak, amelyekből azután az iskolában különféle latin mondatokat alkottak a tanulók.

Ismerjük ROTENBURGI JÁNOS *budai diák* e leckéből való felkészülése során írt feljegyzéseit 1420 tájáról.¹⁷ Eléggé rendetlen lehetett ez a János diák, mert zavaros, kusza összevisszaságban írta le a szópárokat, mondatfűzési gyakorlatokat — néhány napi leckeként — egy könyv üresen maradt oldalára.

Egy tucatra való latin—magyar szópárt találunk itt a családi kapcsolatok, rokonság, enni- és innivalók, fegyverek, ruházat fogalomköréből, közben pedig magyar mondatokat, amelyeket azután a megtanult szavak segítségével latinra próbált áttenni. Szercspelnek itt például az *asszony*, az *ing* és a *saru* szavak. Diákunk ezeket a mondatokat szerkesztette meg belőlük, először magyarul: „Asszony, mossad igemet! Végy énnekem egy sarut!” — Vagy az evés-ivás variációi: „Vagyon-e bor? Kulcsár, adj te kenyeret, adj te bort! Nem adott. Szakács, adj te húst!” — Vagy a névmások gyakorlására: „Ennek mi neve? Toll. Tiéd-e ez? Nem. Kéi ez?” — S a lefordítandó szövegek között egy ódon hangulatú mondat, iskolás jegyzetben első ízben fővárosunk neve: „*Melyik az igaz út Budára?*” Jellemző a budai lakosság nyelvi viszonyaira, hogy Rotenburgi János leckéjében párhuzamos német szavak is találhatók, és németes helyesírást használt, illetőleg németes kiejtés szerint írta le a magyar szavakat is. Mind-ebből arra következtethetünk, hogy Rotenburgi János — német származású lévén — a Boldogasszony-templom diákja lehetett.

A szótanulással párhuzamosan folyt a *latin nyelvtan* tanulása. Ennek fontos eszköze volt a nyelvtankönyv. A pest-budai iskolások nagyszámára lehet következtetni abból; hogy a budai könyvkiadók a XVtI. század első és második évti zedében több kiadásban is megjelentettek lain grammatikákat. Elsősorban-teremtészetesen a helyi keresletet kellett figyelembe venniük, hiszen ebben az időben is csak azt volt érdemes kinyomtatni, ami egészen biztos, hogy elkel. *A hazai tankönyvkiadás első képviselői voltak ezek a középkor végi budai könyvkiadók.*

Érdekes új alakjai ők a Jagelló-kori Budának. Elsősorban pénzügyi-üzleti vállalkozók: felmérték a jelentkező igényeket, megszerezték a kiadandó könyv mintapéldányát, megkötötték a szerződést a külföldi nyomdásszal (Budán ekkor nem volt nyomda), majd pedig az elkészült könyveket — amelyeknek árát már részben kiegyenlítették a nyomdával — budai boltjukban árúsították.

Az első budai tankönyvet PAP JÁNOS budai könyvkiadó jelentette meg 1507-ben: a XIII. század híres szerzőjének, ALEXANDER de VILLA DEI-nek az egész középkoron át használatos „*Doctrinale*” című, hexameterekben írt latin nyelvtanát. A könyvet a kiadó velencei nyomdában nyomatta ki. Választása nem volt a legszerencsésebb: ez a mű akkor már elavult volt, a XV. század második felétől kezdve a humanista grammatikusok állandóan kritizálták, ócsárolták nyelvének, módszerének, tartalmának ósdisága, korszerűtlensége miatt. Ennek ellenére a nyomdák egész Európában nagy mennyiségben nyomták.

Kezdők tanulták régtől fogva a középkori iskolákban AELIUS DONATUS nyelvtanait. Ennek megkegyelmeztek az új nyelvi felfogás hívei, és még a XVII—XVIII. században is felhasználták az oktatásban. 1509-ben szintén Pap János adta ki Donatus nagy nyelvtanát „*Grammatica Latina*” címmel, amelyet ugyan-csak velencei nyomdásznál állíttatott elő. Ugyanebben az évben, 1509-ben egy

¹⁷ PAIS DEZSŐ—JAKUBOVICH EMIL: Ó-magyar olvasókönyv. Pécs, 1929. 277. — E feljegyzések rendeltetéséről MÉSZÁROS ISTVÁN: Magyar nyelvű iskolai oktatásunk XV. századi kezdetei. Magyar Pedagógia, 1964. 216. — Az idézett szavakat mai helyesírással adjuk.

másik budai kiadó: KEYM ORBÁN is tankönyvvel jelentkezett, ő Donatus kisebb nyelvtanát adta ki, ez csak a nyolc mondatrész feldolgozását tartalmazta. Ezért a címe: „*Dialogus Donati Grammatici de octo partibus orationis.*” KEYM e kiadványát nürnbergi nyomdász készítette. Ez a könyv „az ifjú iskolásoknak nagyon hasznos” — olvassuk a kolofónban.

1515-ben ismét szükségessé vált a kisebbik Donatus kiadása. KEYM ORBÁN ekkor egy igen modern kiadást jelentetett meg: az eredeti szöveget „Johannes Glogoviensis magiszter a virágzó krakkói egyetemen rövidítve újra átdolgozta, most ismét átnézte, gondos munkával megbízhatóan kijavította, a korábbi szövegekből számos fölösleges dolgot elhagyva, a szükségesekkel pedig kibővítve, az ifjak jobb oktatására”. Teljesen átdolgozott mű tehát ez a Strassburgban nyomtatott könyv, záradéka ezért jelöli így a mű címét: „Johannes Glogoviensis magiszter gyakorlati útmutatása a kisebb Donatus olvasásában.”

A középkor végilengyel—magyar kapcsolatok dokumentuma ez a kis tankönyv: *Johannes Glogoviensis*, lengyelesen *Jan z Glogowa* négy évtizeden keresztül, 1468-tól haláláig, 1507-ig tanította a krakkói egyetemen az ifjakat, köztük a magyar fiatalok százait. Sőt, egy időben ő bérelte a magyar diákok szálláshelyét, a magyar „burza” házát az egyetemtől. „Vir omniquaque doctissimus, decus singulare universitatis Cracoviensis” — írták róla. Talán valamelyik Krakkóban végzett helybeli iskola-rector ösztönözte a kiadót e könyv — amely nyilván még 1507 előtt íródott meg Krakkóban — megjelentetésére.

A tanulók nagy számát jelzi, hogy 1517-ben KEYM ismét kiadta az 1509-ben általa piacra dobott kis Donatust, de most ugyanazt a könyvet Velencében nyomatta ki.

1518-ban sor került a Budán egyszer már megjelentetett Alexander de Villa Dei művének új kiadására is. Most azonban csak a második részre, mégpedig Johannes Glogoviensis modernizált átdolgozásában. A kiadó most is Keym Orbán, a nyomda helye pedig Bécs.

1519-ben ugyanő a *Doctrinale* első részét is kihozta új kiadásban, a címlapon azonban most nem szerepel Johannes Glogoviensis neve. Az átdolgozás ténye azonban nyilvánvaló, mivel az eredeti szöveg „jeles mondásokkal, a fogalmak világos kifejtésével, számos bizonyítással bővítve” jelent meg. Mindezekkel a grammatika ifjú tanulmányozóinak haladását, és „bizonyos más kiegészítésekkel a tudományokban való meglehetősen gyarapodásukat” akarta elősegíteni az átdolgozó. A könyvet előállító nyomda velencei.

A fáradhatatlan Keym Orbán tankönyvkiadói tevékenysége ezzel nem ért véget. Még ugyanebben az évben, 1519-ben kiadta a teljes *Doctrinalét*: „*Alexandri Magistri doctrinalis latinae linguae vocabularium grammaticale*” címmel, ugyancsak velencei nyomdászt bízva meg a kivitelezéssel. Átdolgozott mű volt-e vagy az eredeti — nem derül ki a kolofónból.¹⁸

A latin nyelvű tanulmányokkal szoros kapcsolatban álltak a többi tantárgyak. Kezdő fokon latin nyelvgyakorlókönyv volt a Cato-nak tulajdonított erkölcsi mondások gyűjteménye. Egy „*Cato moralissimus*” című könyvecskét 1517-ben adott ki KEYM ORBÁN. Ugyancsak ő a magasabb fokú oktatás számára már korábban, 1515-ben megjelentette *Michael de Vratislavia* krakkói tanár „*Introductorium dialecticae*” című logikakönyvét. Érdekes a kolofon megjegy-

¹⁸ A felsorolt kiadások leírása BALLAGI ALADÁR: Buda és Pest a világirodalomban. I. 1473—1711. (Budapest, 1925.) című művében a következő számok alatt: 111, 122, 121, 172, 202, 210, 217, 218. sz.

zése: a szerző által összegyűjtött anyagot a krakkói egyetem „ars”-fakultásának tanári kollégiuma nézte át. Strassburgban nyomtatták.

Egy természetrajzkiadványt is kiadott Keym 1519-ben (ez is mutatja, hogy kifizetődő, jó üzlet volt a kelendő tankönyvek kiadása) „*Parvulus philosophiae naturalis*” címmel. „A természetet megismerni vágyó ifjaknak szerföltött szükségesség” — olvasható a Velencében nyomtatott könyv címlapján.

Vajon miről szólt *Mathias Paulinus Pludentius Rhetus* könyve: „*De scientias discendi arte*”, vagyis a tudományok tanulásának művészetéről szóló traktátus? Ezt a művet ugyancsak budai kiadó, MURARIUS ANTAL jelentette meg 1513-ban, „a tanuló ifjúság számára”, tehát valamiféle iskolakönyv volt ez is. *Cunradus Grebelius Tigurinus* írt eléje bevezetést, s nürnbergi nyomdász kivitelezte.

Még egy budai kiadónak köszönhetünk tankönyvet: SZEKSZÁRDI LÉNÁRD (Leonardus de Sessardia) 1523-ban adta közre az „*Index geographicus locupletissimus veterem auctorum latinorum*” című művet, amelyben a szerző, GEORGIUS SABINUS bizonyára a latin klasszikus szerzők műveinek földrajzi vonatkozásait magyarázta. A könyvet Torinóban nyomtatták.¹⁹

Ez utóbbi három mű tartalmának azonosítása, szerzőik kilétének felderítése a könyvtörténészek még ezután megoldandó feladata. Lehetséges, hogy helyi szerző műve is akad közöttük.

De egy másik kérdés is felmerül itt: vajon mi az oka, hogy budai könyvkiadónk nem jelentettek meg régi latin klasszikusokat ebben az időben, a magyar reneszánsz kellős közepén? Talán ezekre nem volt szükség, illetőleg igény a pest-budai iskolákban?

Mint említettük: e könyvkiadók legfontosabb tevékenysége a felsorolt tankönyvekkel az volt, hogy megrendelésükkel, pénzfoglalójukkal lekötötték maguk számára a nyomdásznál bizonyos műveket, amelyekhez e nélkül — kellő mennyiségben — nem juthattak volna hozzá, mert annyira kapósak voltak, annyira szükség volt ezekre mindenfelé. Vergilius, Livius, Sallustius, Cicero, Horatius, Ovidius, Plautus és mások műveiből kevesebb is elég volt, hiszen ezeket az iskolák magasabb „osztályaiban” tanították, ahonnan már sokan szándékosan lemaradtak, mint például a solti szőlőbirtokos említett fia a pesti iskolában. Ezeket a könyveket előzetes megrendelés és lekötés nélkül is megkaphatták elegendő példányszámban. A Velencéből, Strassburgból, Nürnbergből, Bécsből hazafelé tartó, Donatus- és Doctrinale-köteteket szállító szekereken nyilván rajta voltak a klasszikus művek is, hiszen a nyomdák, ahol a budai kiadók dolgoztattak, garmadával, főlős számban nyomtatták ezeket a műveket. Könyvtárainkban ma őrzött, ebből az időből származó, klasszikus műveket tartalmazó nyomtatott könyvek nagy száma is ezt bizonyítja.

Még két budai kiadványt kell megemlítenünk, amelyet az iskolások ugyancsak sokat forgathattak. 1498-ban jelentette meg PAP JÁNOS könyvkiadó JACOBUS de VORAGINE egész Európában jól ismert legendakönyvét, „*Legendae sanctorum*” címmel. Másképpen „*Historia lombardica*”-nak is nevezték ezt a művet. Bizonyára magyar szerző írta meg ennek kiegészítését: a magyar szentek legendáit. („*Legendae sanctorum regni Hungariae in lombardica historia non contentae*”), amelyet PAP JÁNOS még ugyanabban az esztendőben kinyomatott.

Jó lehetőség nyílt a magyar történelem iskolai tanulmányozására is: két helyi szerző műve állt rendelkezésre. THURÓCZY JÁNOS írta meg „A magyarok

¹⁹ Uo. 201, 184, 223, 154, 270. sz.

krónikájá"-t, amelyet 1488-ban két városban is kinyomtattak: Brűnben és Augsburgban. S a két testvérvárosban bizonyára minden iskolában megvolt a rövid életű budai nyomda legnagyobb szabású terméke, HESS ANDRÁS szép nyomtatott könyve, az 1473-ban megjelent *Budai Krónika* is.²⁰

Buda és Pest jelentős városa volt ekkor Európának, élénk gazdasági és kereskedelmi élete sok szállal kötötte a nyugati nagyvárosokhoz. Ezért joggal feltételezhetjük, hogy ide is elértek azok a másutt kiadott és megjelent új tankönyvek, az új életfelfogást, praktikus ismereteket közvetítő művek, amelyek hatása az iskolai oktatást is felfrissítette. Elsősorban itt, a budai és pesti iskolákban használták azokat a másutt kinyomtatott könyveket, amelyekben magyar vonatkozások találhatók.

Egy XV. századi magyar hazánkfia, GYÖRGY MESTER hazai tanítóinkra is gondolt, amikor kereskedelmi számtan kézikönyvét „*Arithmeticae summa tripartita*” címmel 1499-ben Németalföldön, talán Utrechtben kinyomatta. Nemcsak azért, mert neve mellé büszkén kiírta a „de Hungaria” származást és nemzetiséget jelölő utónevet, de azért is, mert művében a németalföldi és itáliai pénzegységeken kívül külön is kiemelte a Magyarországon használatos pénznemeket (arany, dénár, forint, garas) is, s példáit ezek felhasználásával szerkesztette.²¹

Fontos tantárgy volt a korabeli modern szellemű városi iskolákban a nap-társzámításból, csillagászatból és egészségtanból álló komplex ismeretkör. Elsősorban a budai iskolásoknak szánta JOHANNES MUNTZ bécsi professzor a „*Tabula minutionum super meridiano Budensi*” című könyvét, amelyet 1495-ben adtak ki Bécsben. A budai délkör adatai alapján oktathatták a helybeli tanárok a nap járását, a hold fényváltózásait, a csillagképek állását, az érvágás és más gyógyászati eljárások alkalmazását, a horoszkópkészítést, az egyes vérmérsékleti típusok jellemvonásait, a csillagjóslást stb.²²

THEOBALD FEGER könyvkereskedő 1509-ben egy ugyancsak népszerűt könyvet árusított budai könyvesboltjában: HARTMAN SCHEDEL híres Világkrónikáját, amely 1493-ban jelent meg Nürnbergben. A korabeli pest-budai diákok bizonyára érdeklődéssel tanulmányozták — többek között — a benne levő részletes látképet Buda váráról.²³

Tehát a XV—XVI. század fordulóján *Budán jelentek meg hazánkban az első nyomtatott tankönyvek*, amelyek — ahogyan a könyvnyomtatás a művelődést — forradalmasították az iskolai oktatást. Ezt a tényt neveléstörténetünk eddig még nem vizsgálta kellő figyelemmel.

Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy ugyanakkor a XV—XVI. század fordulója (nálunk a Mohács előtti és utáni évtized is) még a *kéziratosságnak nagy ideje*. Az ekkor keletkezett irodalmi, tudományos és vallási könyvek zöme még mindig a kézzel írt „kódex”. Ezért is jelentős a budai kiadók — aránylag rövid idő alatt megjelentetett — tankönyvtermése. Magyarországon ezután nagyon sokáig nem adtak ki ilyen nagy mennyiségben nyomtatott tankönyvet.

A Mohács előtti magyar oktatástörténet egyik legjelentősebb emléke az ún. SZALKAI-kódex. 1489/90-ben különálló füzetekbe írta le SZALKAI LÁSZLÓ, a későbbi főkancellár és esztergomi érsek, mint diák a sárospataki városi plébá-

²⁰ Uo. 55, 56, 26, 1. sz.

²¹ HÁRS JÁNOS: Hogyan számolt Magyarországi György mester 1499-ben? Budapest, 1936.

²² BALLAGI i. m. 46. sz.

²³ BALOGH JOLÁN: A művészet Mátyás király udvarában. I. Budapest, 1966. 606.

niai iskolában tanult egyes „tantárgyak” anyagát. Ottani tanulmányait bevégezve 1495-ben már Budán volt, s a királyi palotában az udvari gyermekek „magister”-e lett. Ezekben az években a várbeli műhelyben azután erős bőrbő egybekötötte terjedelmes pataki iskolásfüzeteit. Használta-e Szalkai itt Budán ezt a vastag könyvet, nem tudjuk. De a benne levő tananyagot bizonyára a pest-budai iskolákban is ugyanígy oktatták. Praktikus és hasznos ismeretek ezek mind: különféle *költői művek*, a hozzájuk fűzött részletes magyarázatokkal, köztük a természetrajzi, történelmi, földrajzi stb. vonatkozások kifejtésével; alapos *zeneelmélet*, sok kottapéldával, gyakorlati utasításokkal; *naptárszámítási* — *csillagászati* — *egészségügyi ismeretek*, a fentebb, Muntz könyvénel részletezett tartalommal; *fogalmazástan*, az írásművek megszerkesztésének szabályai, a stílus, szerkezet, címzés stb. megválasztásának aprólékos utasításai, sok gyakorlati példával; a *jogi ismeretek* közül a leghétköznapibb: a rokonságok, családi kapcsolatok jogi vonatkozásai az öröklés, a vagyoni helyzet szemszögéből.

A kódex több részlete jelzi a korabeli iskolai oktatás tartalmának új elemekkel való felfrissülését. A Nap földkörüli forgását tárgyaló szöveg mellé például ezt jegyezte be — még diákkorában — Szalkai: „Ez a szabály nem tanítható teljes biztonsággal, mert vitatható” („Iste canon non docetur certitudine, sed propugnante”). KOPERNIKUSZ könyvének megjelenése előtt fél évszázaddal tanította ezt a pataki tanár! — Európa elrablásának mitológiai történetével párhuzamosan szemléltető rajzot látunk a korabeli ismert három világrészről, alighanem ez az első földrajzi „vázlat” magyar iskolás füzetben. Egy helyütt olvasmányokról szólva PETRARCÁT emlegeti a szöveg, másutt meg a reneszánsz filozófia kedvelt — az asztrológia által inspirált — materialisztikus gondolatát olvashatjuk: „Animae sequuntur corpora.” Szó szerint „a lélek követi a testet”, ami tulajdonképpen ezt jelenti: az égitestek, azaz az anyagi világ irányítja az ember lelkét, a szellem világát. Ezt a nézetet a budai udvar kalandos életű filozófusa, GALEOTTO MARZIO is vallotta, és AVICENNÁ-ra hivatkozva ugyanezt a mondatot idézi, Mátyás ajkára adva, anekdotagyűjteményében. S igen figyelemre méltó a Szalkai-kódexben a sok magyar nyelvű bejegyzés, jelezvén, hogy az iskolában még nem léptették életbe az anyanyelv használatának tilalmát, úgy, ahogyan az a XVI. század folyamán majd bekövetkezik.²⁴

A kéziratos diákjegyzetek és a tanulók templomi éneklési kötelezettségeinek biztos ténye engedi meg azt a következtetést, hogy a pesti iskolások, illetőleg a Mária Magdolna-iskola növendékei *magyar nyelvű kéziratok könyveket* is forgattak. A bibliai történetek, a legendák, imádságok és énekek már sok könyvben magyarul is olvashatók voltak a magyar lakosságú helységekből. Buda és Pest magyar városrészei sem lehettek ez alól kivételek. Hiszen itt a közvetlen közelben, a Nyulak-szigetén ekkor, a XVI. század első évtizedeiben másolta RÁSKAY LEA és néhány domonkos rendi apácatársa a legendákat, beszédek és példázatok azokra a könyvekre, amelyeket ma Bod-, Cornides-, Sándor-kódexnek és Példák Könyvének ismerünk. S a pesti iskolától nem messze, a ferences barátok templomában, már 1508-ban felhangzott a régi magyar költészet egyik gyöngyszeme: „Angyaloknak nagyságos Asszonya...”, VÁSÁRHELYI ANDRÁS szép kantilénája. De sok, egész Európában ismert, „nemzetközi” népdó-éneket énekeltek országszerte magyar szöveggel, amelyet például az 1506-i WINKLER-kódex, meg az 1508-i NÁDOR-kódex örökített ránk. Számptalan ilyen

²⁴ A kódex jelzete az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban: Mss II. 395. Az említett részek oldalszáma: 5/b., 106/a., 172/a., 22/b.

régi szép népének magyar szövegét őrizte meg a PEER-kódex is, ezt egy ismeretlen diák állította össze magának a század első évtizedében.

Tanterv, központi tanügyi irányítás ekkoriban természetesen nem volt. Elsősorban az iskolák vezetőitől függött, hogy mennyire használták fel az oktatásban a legújabb tudományos eredményeket, mennyire engedték érvényesülni a friss művelődési áramlatok hatásait. Az kétségtelen, hogy az összes budai-pesti iskolák közül jelentősen kiemelkedett a XV—XVI. század fordulóján és a Mohács előtti évtizedekben a Boldogasszony-templom iskolája. Vezetői — akiket ismerünk ebből az időből — mind mély humanista műveltségű, nagy tudományú férfiak. Feltűnő, hogy szoros kapcsolatban álltak a budai palota humanista körével, valamint a bécsi egyetemmel. Állíthatjuk, hogy *hazánk legjelentősebb humanista városi iskolája volt ez a budai intézmény.*

1480-ban PANCRATIUS RORBECK volt ennek az iskolának a rektora. Több adat vet fényt egyéniségére. Ismerjük ebből az esztendőből könyvtárának egyik könyvét: *Regiomontanus*, a híres csillagász kalendáriuma volt birtokában. Modern tudományos könyvújdonság volt ez akkoriban: 1474-ben jelent meg Nürnbergben. S a könyv első üres lapjára a következő bejegyzést írta tulajdonosa: „1480. jún. 16. Budán az Úr e napján kezdték építeni a polgárok az új iskolát, ugyancsak a Boldogasszony-templom mellett.”²⁵ Az iskolát bővítő rektor nagy tekintélyű, egyetemet végzett férfiú volt, akit „magister et liberalium artium professor”-nak címezték. A neves bécsi humanista egyetemi tanár, BICCIUS CILIENSIS is nagyra becsülte iskoláját, mert 1481-ben, a bécsi pestis idején, egyik saját tanítványát küldte a budai iskolába tanulmányai folytatására. 1483-ban írt levelében (címe: „Valentissimo viro bonarum artium Magistro Pangratio Rorbeck Bude apud nostram Dominam ludi magistro”) arra kéri őt, hogy szóljon Mátyás királynak a nehéz helyzetben levő bécsi egyetem érdekében.²⁶ Rorbeck Pongrác azután 1494-ben pozsonyi plébános, majd kanonok lett.

1513-ban is dicsérettel emlékeztek meg az iskola vezetőjéről, ULRICHUS TOBRIACHER-ről. A jónevű bécsi humanista, JOACHIM VADIANUS többször meglátogatta őt, a budai „ludo litterario prefectus”-t, és a kor legnagyobb erkölcsi-emberi elismerését kifejező jelzőjét alkalmazta rá: „humanissimus”, s emellett „kiváló képzettségű férfiú”-nak nevezte.^{26/a} 1518-ban azután TOBRIACHER ULRIK is pozsonyi kanonok lett.

Még nagyobb nevet szerzett magának ennek az iskolának élén BARTHOLOMEUS FRANCFORDINUS PANNONIUS, az első magyarországi komédiaíró. Fránkfurti bevándorolt családból született, a bécsi egyetemen tanult, ahol 1515-ben lett magiszter. 1517 körül Budán van, itt iskolarektor, ahogy innen írt leveleiből kitűnik. Ezek egyikében olvashatjuk az azóta oly gyakran felhangzó panaszt: „annyira szét vagyok szabdalva kellemetlen elfoglaltságokkal, az iskolai dolgokkal, hogy nem marad csöppnyi időm sem magam vagy barátaim részére.”²⁷

²⁵ „Bude isto die Domini cives inceperunt edificare novam scolam ad Virginem ibidem”, majd ez a bejegyzés is szerepel: „rexit Pangratius Rorbeck eo tempore scolas” — BÉKEFI: A népoktatás . . . 325—326.

²⁶ ÁBEL JENŐ: Egyetemeink a középkorban. Budapest, 1881. 90.

^{26/a} BÉKEFI: A népoktatás . . . 354.

²⁷ „Adeo enim istis tempestatibus sordidis passim distrahor scolasticis negotiis, ut nec tempusculum quidem mihi aut amicis supersit . . .” VARGHA ANNA: Bartholomeus Francfordinus Pannonius. Budapest, 1939. 11.

Két rövid, latin nyelvű darabját ismerjük ebből az időből. Egyik az ez időtájt igen divatos műfajú „certamen”, címe: „Az Éberség és Tunyaság vetélkedése” (Inter vigilantiam et torporem dialogus); a másik pedig plautusi komédia, „Tücsök” (Comoedia Gryllus) címmel. 1519-ben jelent meg mindkettő Bécsben, nyomtatásban. Kiváló humanista szellemben antik példák nyomán írt apró farsangi diákszínjátékok ezek, amelyeket bizonyára elő is adtak Pannóniai Bertalan budai tanítványai. Rektorunk budai tartózkodása idején is fenntartotta kapcsolatait a bécsi humanistákkal, ÜRSINUS VELIUS-szal, VADIANUS-szal. 1522-ben azonban már Selmezbányán van. Az elsők között csatlakozott ugyanis a lutheri reformációhoz, talán ezért kellett Budáról távoznia.

Nem kevésbé híres ember követte őt az iskola igazgatásában: a bécsi egyetem „ars”-fakultásán licenciátus-fokot szerzett SIMON GRYNEUS-t, azaz Greiner Simont, a görög nyelv ifjú tudósát hívták meg a rektori székbe. Ismerjük 1533-ból egy volt budai diákjának hozzá írt levelét. „Simon doctissime” — kezdi a levelet, a befejezésben viszont arra kéri, hogy ne feledkezzen el róla, „akit Budán is, Wittenbergben is oly gondosan tanított”. GRYNEUS budai tartózkodása ugyanis nem volt hosszú. 1523-ban lutheránus felfogása miatt a dominikánusok jelentésére börtönbe került, s csak magasrangú magyar pártfogói közbenjárására engedték szabadon. Még ebben az évben Wittenbergbe ment. 1524-ben azután a heidelbergi, majd a bázeli egyetemen tanított.²⁸

A Duna túlsó partján, Pesten 1516-ban vált meg az iskola rektori tisztégétől GÖNCZI MELCZER ANDRÁS, akit a kassai iskola irányítására hívtak meg ekkor. SZATEMÁRY GYÖRGY pécsi püspök taníttatta őt Krakkóban, s nagy elismeréssel írt tudásáról és tanítói képességeiről a kassai tanácsnak. Mint világi ember magas rangra emelkedett: a város főbírája lett. 1535-ben.²⁹

JAKABFI JÁNOS pesti plébános még 1516-ban levélben számolt be GÖNCZI MELCZER ANDRÁS-nak utódjáról. „A pesti iskola vezetését, mást elutasítva, bizonyos Ferencre bíztuk — írta —, leküzdve az ellentétes javaslatokat, mivel a polgárok között megoszlott a vélemény.”

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy ebben az időben a városokban a városi tanács és a plébános közösen választotta az iskolarektort. A plébános természetesen mindig olyan egyént tartott a legalkalmasabbnak, aki az egyházi tennivalókban járatos. A magisztrátus viszont inkább olyan rektort akart, akit — a fentebb is részletezett — praktikus, „polgári” ismeretek oktatására kellően képzettnek vélt. A két szempont sokszor összeütközött egymással, s ez sok viszálynak lett szülője középkori városok e két vezető tényezője között.

Valami ilyenről lehetett itt is szó. A plébános által kieroszakolt jelöltet a tanács tagjai megválasztották ugyan, de nem tartották megfelelőnek. „Bánják már — folytatódik a levél —, hogy nagy kérésekkel nem tartottak vissza téged, mivel ennek [t. i. az új rektornak] a tudománya a polgárok legtöbbszörénél nem dicsértetik.”³⁰

Talán ez a FERENC rektor is Krakkóban végzett, több „Franciscus de Pest” névvel jelölt hallgató tanult itt a megelőző években. S 1537—1541 között Pesti Ferenc, a pesti plébános, egyben címzetes püspök. Talán ő volt az, akinek karrierje a pesti iskolából indult el 1516-ban.

A Mohács előtti évszázad pest-budai tanügyi állapotait jól jellemzi, hogy *hányan kerültek iskoláiból az egyetemekre*. Természetes az elmondottak után,

²⁸ ÁBEL i. m. 95.

²⁹ Történelmi Tár, 1890, 790.

³⁰ BÉKEFI: A népoktatás ... 394.

hogyan tanulmányozott korszakunkban a magyarországi városok közül a legtöbb hallgató Pestről és Budáról való volt a bécsi és a krakkói egyetemeken. Lényeges mutató ez, amely fényt vet a kibocsátó alsóbb fokú iskola színvonalára is.

Neves mesterei révén jó híre lehetett a Mohács előtti évtizedekben a *várkáporna iskolájának* is. Említettük már, hogy 1450-ben SZERÉMI JÁNOS deák volt itt a tanító. Mivel a tagozódás itt is olyan volt, mint a „kinti” iskolákban (azaz külön csoportot alkottak az énekes fiúk), ezért valószínű, hogy ő az udvarbeli apródok és énekes fiúk „általános” tanítását-nevelését látta el, míg a gyermekek speciális zenei képzését és egyben a férfiszólamokkal együtt teljes kórus vezetését zenei szakember végezte. De fordítva is áll: később, az általunk is ismert nevű karmesterek idején is volt külön nevelőjük, prefektusuk az iskolásoknak.

A zenemesterek fontos feladatát jelentette az énekes fiúk tanítása. VITÉZ JÁNOS váradi rezidenciájában 1451-ben kiváló muzsikus, a francia PETRUS GALLICUS működött, „aki templomának kórusát vezeti és a jó képességű gyermekeket ugyancsak oktatja”.³¹ Mátyásnak — tudjuk — messze földön híres énekkara volt, tehát az énekes fiúk oktatása is jó kezekben lehetett, bár helyi adatunk nincs róla. De a korszakunkra következőkhez köthetünk Beatrix egyik leveléből: azt írta 1488-ban ESTEI HYPOLIT-nak, az esztergomi „kis”-prímásnak, hogy felfogadott számára egy énekest, akit igen alkalmasnak tart arra, hogy „a gyermekeket és az iskolásokat oktassa”.³²

1495-től a már említett SZALKAI LÁSZLÓ volt a királyi palota gyermekeinek „magiszter”-e. A számadáskönyv költségvetési adataiból nem derül ki, hogyan nevelte, mire oktatta kis tanítványait. A körülmények azonban halványan élénk idéződnék a kiadási tételek számain keresztül.

Elsősorban szülő-pótló gondozási feladatokat látott el, mint minden pedagógus ebben az időben. 1495 hámvazószerdáján például piros szövetből ruhákat rendeltek a gyermekek számára, április 20-án négy énekes fiúnak utaltak ki egy forintot cipővásárlás címén. Külön kellett adni két gyermeknek két forintot szalaggal díszített sapkára, „mivel László magiszter nekik távollétük miatt még nem adott”. Külön vettek számukra csizmát is. Június 17-én az egyik apród új inget kapott, egy másiknak pedig, aki megbetegedett, külön ennivalóról kellett gondoskodni. De gyakran vételeztek gyertyát vagy más világítóeszközt is.³³

Szemponctunkból különösen figyelemre méltó a következő bejegyzés: 1495. május 4-én négy énekes fiú számára négy példányban tankönyvet vettek, a címe: „Libri magistri Alexandri cum commento.” Az énekes fiúk és az apródok tehát éppen úgy tanultak ALEXANDER DE VILLA DEI könyvéből, a kommentárokkal ellátott „Doctrinale”-ből, mint a „kinti” iskolák tanulói. A négy könyv ára két forint volt.

Néhány adat az összevetésre ugyanabból a számadáskönyvből: egy csikóra 6, egy lóra 10 forintot utaltak ki, egy rókaprémus köntös ugyancsak 10 forintba került. Gyakran vettek a

³¹ „Petrum dictum Gallicum, fratrem professum Hospitalis Sancti Joannis Hierosolimitani in musica expertum, qui chorum eiusdem ecclesie quandoque regit ac certos pueros tantum instruit . . .” BÉKEFI: A káptalani . . . 408.

³² „Item noi ne mandamo un cantore . . . quale e optimo per insegnare de cantore a figlioli et scolaretti, . . . che sera multo utile et necessario in un loco tale et fara bon fructo.” — NAGY IVÁN—NYÁRY ALBERT: Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. III. Budapest, 1877. 244. sz. 390.

³³ ENGEL i. m. 84., 110., „quia illis Magister Ladislaus propter absentiam eorum non dederat”, 114., 118., 119., 122., 117., 173.

királynak ebéd utáni csemegeként „édes és keserű” narancsot 2—3 forintért. Ulászló király hetenként megfürdött Felhévizen, minden alkalommal 2 forintot adott a fürdősnek. Bonfininek időnként 8 forint járt pergamenre, „a magyarok krónikájának írására”.

A zenetörténet számon tartja II. Ulászló udvari muzsikusát Budán, a német GRIMPECK MESTER-t, aki nyilván részt vett az iskolás fiúk oktatásában. Az énekes fiúk ekkori létszámára a kortárs uralkodó, Miksa császár bécsi udvarának adataiból következtethetünk: ott ebben az időben tizenegy férfi és hét gyermek énekes alkotta a kórust. Tudjuk, hogy korábban IV. Sixtus pápa Mátyás énekkarának hírére rendelte el 1483 novemberében, hogy énekeseinek létszámát huszonnégyre emeljék fel.³⁴

Ismeryük II. Lajos udvarának két jeles „tanférfiát” is. 1520 táján jött a budai palotába — krakkói jogi tanulmányok után — a német JOHANN LANG, s itt a királyi udvarban a gyermekek prefektusa, „az énekes fiúk oktatásának és nevelésének vezetője” lett.³⁵ A királyi énekkart ekkor a jőnevű sziléziai zeneszerző, ma is ismert szép madrigálok komponistája, THOMAS STOLTZER vezette. A közös rekordálásokban természetesen a királyi kápolna iskolájának növendékei is résztvettek, sőt külön is megjelentek a király előtt, hogy öt dalaikkal szórakoztassák. Rájuk vonatkoznak a számadáskönyvekben az ilyen, iskola-megjelölés nélküli bejegyzések különféle kifizetett összegekről: „pueris cantoribus”, vagyis „az énekes fiúknak”.

1520 körül a déli határszélen már sejtették, hogy a török hatalmas erővel készül Nándorfehérvár elfoglalására. A szalánkeméni naszádosok ezért küldöttséget menesztettek Budára, hogy illetékesektől utasításokat kérjenek, s egyben megegyezzenek a „hópénz”-ben, a fizetésben. A király Várdai Pálhoz, a kincstartóhoz küldte őket, „ő azonban — írja SZERÉMI GYÖRGY³⁶ — egy énekes fiút sem adott volna valamennyiükért”. 1521. augusztus 28-án Nándorfehérvár már a töröké volt.

1526. május 26-án különleges ünnepség lehetett a budai palotában: nem énekes fiúk, hanem a hét iskola vezetője rekordált II. Lajos előtt (aki bizonyára még nem gondolt a három hónap múlva bekövetkező gyászos végre). A könyvelő 2 forint kiutalását jegyezte be számukra a számadáskönyvbe, külön megjelölve, hogy „jó pénzben” fizetett.³⁷ A budai királyi pénzverde ugyanis — a török elleni harcra való felkészülés jegyében — egyre több rossz pénzzel árasztotta el az országot.

Ekkor a török már a Szerémséget dúlta, s nemsokára elérkezett a mohácsi csata napja: augusztus 29. Szeptember 8-án a szultán bevonult a budai várba felégettette Pestet és a külső városrészeket. Aki csak tudott, menekült. Egyszerre eltűnnek az iskolákról szóló adatok. 1541-ben azután félhold került a Boldogasszony-templom keresztje helyébe, s százötven évre megszűnt az európai értelemben vett iskolázás Pest-Budán.

³⁴ HARASZTI EMIL: Zene és ünnep Mátyás és Beatrix idejében. Budapest, 1940. 303.

³⁵ „Perductus inde (Bécsből) in Hungariam est. Ac Budae, augustissimo Regum domicilio docendis atque erudiendis regius pueris symphoniacis praefectus” — ÁBEL i. m. 92. — ÁBEL egy 1620-i forrást is említ, ebben — akárcsak Beatrix fentebbi levelében — az udvari iskola kettős tagozódásáról is szó esik: „Inde (Bécsből) avulsus Budam venit et propter ingenii et doctrinae laudem a Thoma Stollero Suidniceno, sacelli Musices rectore, Ludovico Ungariae regi commendatus puerorum symphoniacorum et artes discentium praceptor fuit.” I. m. 92.

³⁶ SZERÉMI GYÖRGY: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. A bevezetést és a jegyzeteket írta SZÉKELY GYÖRGY. Budapest, 1961. 86.

³⁷ „Eodem die Scolasticis septem scholarum, qui regiam maiestatem recordatum venerant, iussu Maiestatis sue dati sunt in bona moneta per duos fl. 2.” BÉKEFI: A népoktatás . . . 417.

Иштван Месарош

ШКОЛЬНОЕ ДЕЛО В СРЕДНЕВЕКОВОМ ГОРОДЕ ПЕШТ-БУДЕ

Первые данные, свидетельствующие об организованном школьном образовании на территории теперешней столицы Венгрии, восходят к началу XIII века. До первой трети XVI века в Пеште и Буде работало всего семь школ. В XV века по всей Европе славилась гуманистическая школа при церкви Божьей матери, преподаватели которой поддерживали тесную связь с Венским университетом. Широко известна была придворная школа, организованная для детей при королевском дворце. В первые десятилетия XVI века книгоиздатели в Буде напечатали для местных школьников ряд таких учебников, которые были снабжены комментариями профессоров Краковского университета. Эти работы — «первые ласточки» учебно-педагогических изданий в Европе.

István Mészáros

EDUCATIONAL AFFAIRS IN MEDIEVAL PEST-BUDA

The first record about organized schooling in the present-day Capital of Hungary dates back to the beginning of the 13th century. All in all seven schools functioned in Pest-Buda from that time up to the forties of the 16th century. The school of the Church of the Blessed Virgin was a humanistic institution of European repute in the 15th century, its professors kept up close connections with the Vienna University. Also the court-school for the children of the Royal Palace was famed. In the first decades of the 16th century, numerous printed textbooks, annotated by professors of the Cracow University, were issued for the local schoolchildren by the publishers of Buda. These works were the first harbingers of textbook publication in Hungary and in Europe.